

12. ГААРК, Ф.101, оп.1, Д.11, 33 л., «Предписания высшего начальства, данные в 1871 г. для руководства». - С. 23-24. — 1871 г.

13. ГААРК, Ф.100, оп. 1, д. 1181, 90 л., 1868 г. «Постановления начальства, 1868 г.»

14. ГААРК, Ф.101., оп. 1, д. 13, 299 л. Об успехах, поведении и вероисповедании учеников в приходских и народных училищах Таврической губернии за 1871 г., с.181-182.

***Abstract.** Some aspects of organizational and methodical activity of Ukrainian educational districts in the 19th - at the beginning of the 20th century by the example of Odessa educational institutions were considered in the article. Changes and additions to documents, some positions, and educational institutions of Odessa educational district regulating activity are studied. According to “National school regulations” published on July, 14th, 1864 with the purpose of organizational and methodical activity adjustment in educational institutions of Odessa educational district the Ministry of national education developed the working scheme of these educational institutions.*

The technique of carrying out final tests in two- and one-class rural schools and features of schoolmasters' preparation for various kinds of educational work in Odessa educational district institutions during the investigated period are studied.

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПЕРШООСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

**УДК 371
Кічук Я.В.**

У статті розглядаються особливості процесу формування у молодших школярів першооснов громадянськості. Доведено важливість у започаткованому дослідженні педагогічного супроводу. Подано огляд історико-педагогічного аспекту проблеми громадянськості; відстежено зміст поняття «громадянськість».

***Ключові слова:** початкова школа, громадська освіта, педагогічний супровід, соціокультурна система, соціокультурні зміни, соціокультурна динаміка, якість знання.*

В статье рассматриваются особенности процесса формирования у младших школьников первооснов общественности. Доказана важность в основном исследовании педагогического сопровождения. Представлен обзор историко-педагогического аспекта проблемы общественности; отслежено содержание понятия «общественность».

***Ключевые слова:** начальная школа, общественное образование, педагогическое сопровождение, социокультурная система, социокультурные изменения, социокультурная динамика, качество знания.*

The article deals with the formation features of primary school children's fundamental principles of civil consciousness. The significance of pedagogical support in the research is demonstrated. The historical and pedagogical aspects review of the problem of society is represented; the concept of «community» is defined.

Key words: elementary school, public education, pedagogical support, socio-cultural system, social and cultural change, socio-cultural dynamics, the quality of knowledge.

Проблема дослідження. В усі часи життєдіяльності людства проблема духовних цінностей, як надбання особистості, визнавалася однією з найсуттєвіших. Йдеться про «вихід» на соціокультурні цінності у ракурсі, який задано науковою спільнотою – як вітчизняною (Ю. Афанасьєв, Н. Бабенко, І. Бех, І. Коваленко та ін.), так і зарубіжною (Е. Баллер, І. Кон, В. Ксенофонов, О. Шпенглер). При цьому, завдячуючи П. Сорокіну, російсько-американському соціологу, який ввів у науковий обіг такі терміни, як-от: «соціокультурна система», «соціокультурні зміни», «соціокультурна динаміка». Щодо останнього, то реалії українського соціуму характеризуються тим, що соціальне зростання молоді збігається зі становленням у державі ринкових відносин та зниженням соціально-правового імунітету суспільства. Відтак, «моральна серцевина» просоціальної поведінки, зокрема учнівської молоді, набуває домінантного значення. І саме громадянська культура в змозі забезпечити злагоду й ефективну співпрацю членів суспільства незалежно від їх соціального стану. Центральне ж місце у формуванні громадянської культури належить освіті.

Аналіз дослідження. У контексті вищезазначеного особливу увагу ми звертаємо на педагогічну спадщину В.О. Сухомлинського, де важлива роль надає саме громадянським цінностям. Як зазначав педагог-класик, «громадянськість – це насамперед відповідальність, обов'язок та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові». Основа громадянськості закладається в дитячі роки. У «Розмові з молодим директором школи» В. Сухомлинський дає таку пораду: «... займіться перспективою становлення людини – громадянина...» [4, с. 559].

Слід зазначити, що семантика громадянської освіти є предметом посиленої дослідницької уваги науковців (В. Крік, В. Оржехівський, С. Позняк та ін.). Здебільшого загальноприйнятою нині визнано дослідницьку позицію (зокрема, Т. Маршалла), за якою доцільно розрізняти певні «сегменти» громадянства: суто громадянський, який варто розуміти як права, що необхідні для індивідуальної свободи; політичний, що репрезентує право брати участь у здійсненні політичної влади; соціальний, змістове наповнення якого складає увесь спектр прав людини (від права на малу частку економічного добробуту та захищеності до права повністю розділяти соціальну спадщину та жити життям цивілізованої людини відповідно до стандартів суспільства). Якщо ми говоримо про активне громадянство, активну громадянську позицію, то йдеться про єдність вищезокремленого.

Мета статті: визначити особливості процесу формування у молодших школярів першооснов громадськості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом багатьох століть громадянська освіта осмислялася не лише як напрям, а як важлива переду-

мова існування держави та суспільства. При цьому співвідношення між суспільним і особистісним у формуванні громадянськості трактувалося (Платон, Аристотель, М. Монтень, Г. Сковорода, Ш. Фур'є та ін.) в залежності від панівної ідеології певної формації та економічного розвитку суспільства (І. Арямов, П. Блонський, А. Задужний, С. Моложавий та ін.).

Огляд історико-педагогічного аспекту проблеми громадянськості засвідчує зацентрованість на різні домінанти. Так, за О. Духновичем, виховання в душі доброчесності, гуманізму й загальнонародської солідарності призведе до становлення «активних громадян із дієвим характером мислення»; на думку К. Ушинського, принципово важливо, щоб «питання громадянського виховання стали питаннями для всіх і сімейними питаннями для кожного»; М. Драгоманов убачав доцільність розробки проекту конституції як «досвіду української соціально-політичної програми», де чітко окреслено зміст і значення прав особистості; на переконання С. Русової, потреби державотворення лежать у площині «формування виховного ідеалу громадянина та його реалізації у підготовці молоді до громадянства». Отже, завдячуючи історико-педагогічному доробку видатних українських педагогів, склалися обриси теорії громадянського виховання; по суті їх ідеї і склали підґрунтя концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

Як засвідчує аналіз наукової літератури, дослідники намагаються відмежуватися від національного змісту, трактуючи громадянськість як якість, що має універсальні характеристики. При цьому вирізняються такі підходи до визначення структурно-компонентного складу поняття «громадянськість» – соціобіологічний, за яким визнається, що в психіці людини завжди наявний «природний потяг до спільності із собі подібними», та конструктивістський, у контексті якого громадянськість є суто соціальним утворенням.

Вважаємо, що мають рацію ті дослідники (зокрема, О. Кошалап), які стверджують: основою громадянськості виступають громадянська самовідданість, почуття національної гідності, громадянського обов'язку й відповідальності, громадянська мужність, орієнтація на загальнонародські цінності. Йдеться про цілісне особистісне утворення, в якому поєднані пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти. До того ж своєрідним індикатором громадянськості особистості доцільно вважати її спроможність до різнопланової продуктивної діяльності на користь суспільства і держави, оскільки ключовими виступають відносини у підсистемі «державна – громадянин», морально-правова саморегуляція поведінки у підсистемі «особистість – закон». У цьому відношенні сприяючим чинником громадянської освіти сучасної учнівської молоді слугує програма «Молодь в дії», яка ґрунтується на досвіді програм «Молодь для Європи», Європейської волонтерської служби та програми «Молодь». Програма «Молодь в дії» ґрунтується на неформальній освіті і має на меті сприяти активному громадянству учнівської молоді загалом і європейському громадянству зокрема. Не менш відчутним є й позитивний вплив міжнародного проекту «Громадянська освіта – Україна», у межах якого відпрацьовані дієві моделі громадянського виховання учнівської молоді.

Так, дослідниками проаналізовано зарубіжний досвід громадянського виховання учнівської молоді й експериментальним шляхом встановлено: загальноосвітня школа – своєрідна модель «великого» суспільства, а тому тут

найбільш продуктивно формується досвід взаємостосунків, необхідних для входження в соціум і самовизначення в ньому, а також знання — підґрунтя розуміння сутності громадянськості, відповідальність за свої дії та вчинки, поєднання особистих і суспільних інтересів, готовність до захисту державності своєї Батьківщини.

У вітчизняній педагогічній науці досить активно вивчається своєрідність громадянської освіти учнів — підліткового та старшого шкільного віку (О. Бенц, П. Вербицька, О. Коцолал, О. Красовська, М. Рудь та ін.). Натомість процес формування першооснов громадянськості у молодших школярів ще й досі перебуває на периферії наукового пошуку дослідників.

З огляду на психолого-педагогічну характеристику дитини молодшого шкільного віку (І. Бех, Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Савченко та ін.), специфіку виховного процесу в школі першого ступеня та феноменологію громадянськості, окреслимо найбільш суттєві, на наш погляд, особливості громадянської освіти в початковій ланці освіти.

1. На рівні мети доцільно формувати громадянські компетентності — ті, що притаманні громадянинові демократичного суспільства. При цьому варто виходити з визнання того, що йдеться про ключові компетентності, які формуються у I-IV класах на міждисциплінарному рівні.

2. Формуючи у молодшого школяра розвинену правосвідомість, що виявляється в усвідомленні своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади, все ж доцільно розуміти ту виключну роль, яку виконує у цьому відношенні дорослий (батьки, педагоги, старшокласники) — носій суспільних еталонів та морального авторитету, взірць просоціальної поведінки і дії заради громадянської злагоди.

3. За змістом громадянська освіта молодших школярів має бути принципово інтегративною. Це зумовлено багатоаспектним характером соціальних проблем (на рівні регіону, школи, класу), що хвилюють дитину, яка тількино починає усвідомлювати себе в суспільстві та основи розвитку громадянського суспільства. Йдеться про актуалізацію найрізноманітніших знань історичного, економічного, соціологічного, полікультурного характеру.

4. Принципове значення у початковій школі (на відміну від основної та старшої) набуває таке виховне досягнення у процесі формування у дітей ціннісного ставлення до суспільства і держави — сформованість у учнів початкових класів чітких уявлень про основні поняття: народ, націю, суспільство, державу. Значну вагу мають набувати діалогічні форми, стимулювання всіма можливими засобами діалогу. Останнє, як відомо, забезпечує найбільш успішне пізнання через осмислення «нової якості знання» — привчання учнів висловлювати свою думку.

Початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянського виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру.

У контексті вищезазначеного особлива роль належить суб'єктно-вчинковому підходу, який окреслює нерозривність діяльності із суб'єктом, також передбачає зверненість особистості до наявних внутрішніх резервів, що створюють можливість вибору нею засобів здійснення певної діяльності (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, В. Романець, В. Татенко та ін.). Пере-

ваги цього підходу в громадянській освіті учнів початкової школи пов'язані із домінантою суб'єктності, яка, за С. Рубінштейном, полягає у здатності особистості до самозмін; як діяльність, так і активність дитини не можуть бути «безсуб'єктними» й «безособистісними».

Не менш продуктивним у зазначеному аспекті слід уважати й компетентнісний підхід. За одностайною думкою науковців (Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко та ін.) його переваги насамперед пов'язані із найсуттєвішим – переорієнтацією освіти з процесу на результат у діяльній вимірі; причому розгляд цього результату з погляду затребуваності в суспільстві. Йдеться про «знання в дії», про визначальну роль ціннісно-мотиваційної сфери особистості, про ступінь її включення у певну діяльність.

Як уже зазначалось, громадянська освіта має наскрізний «правовий сегмент». А тому доречним нам видається творче запозичення ідеї, що містить зарубіжний досвід (зокрема, Нідерландів, Швейцарії) щодо факультативного вивчення молодшими школярами прав людини. Приваблює своєю оригінальністю й версія викладання цього курсу – розпочинаючи з ключових понять (наприклад, «Що таке міжнародні стандарти прав людини», «Що означає навчати правам людини» тощо), включаючи інтерактивні форми (наприклад, казкова правознавча вікторина, правове лото, рольова гра «Судді», тренінгові вправи «Мої права – твої права» тощо). Не менш суттєвим вважаємо і таке: виходячи з доцільності опори на досвід учнів, важливо їх заохочувати до проектної діяльності, спрямовуючи її на досягнення певного результату (наприклад, тема проекту «Хто стоїть на захисті наших прав» – систематизація інформації і документів, які забезпечують права дітей тощо). Стимулюючи інтерес молодших школярів до вияву власної позиції, доцільно надавати проєктній діяльності змагальної форми через запровадження відповідних номінацій (зокрема, «оригінальний проєкт», «пам'ятний проєкт», «пізнавальний проєкт», «правознавчий проєкт» тощо).

Як засвідчують результати аналітичної роботи, пов'язаної із визначенням продуктивності громадянської освіти молодших школярів, суттєвим ресурсом слід уважати інтерактивні форми викладання навчального курсу «Я у світі», який у третьому-четвертому класах охоплює такі теми: «Людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина у світі». У дидактико-методичній систематизації навчального матеріалу особливо важливого значення надається зв'язку його з життям, оскільки обмеженість відповідного досвіду учнів потребує постійного залучення й аналізу життєвих вражень – цієї головної чуттєвої опори набутих знань. Так, з-поміж головних у розвитку громадянських якостей особистості дитини молодшого шкільного віку вважається визнання критерієм добору змісту предмета «Я у світі» як педагогічно обґрунтованого вибору, необхідного й суттєвого матеріалу для реалізації окресленої мети. У цьому плані базовими доцільно визнавати такі теми: «Людські чесноти», «Громадянин України. Права і обов'язки громадян», «Земля – спільний дім для всіх людей», «Україна на карті світу». До того ж виключного значення, як засвідчує практика творчих педагогів, набуває поетапне засвоєння учнями соціального досвіду, який охоплює і соціальні норми, і громадянську активність.

Висновки. Отже, формування в особистості першооснов громадянськості вимагає педагогічного супроводу. Намагаючись започаткувати процес розвит-

ку громадянської компетентності у дітей молодшого шкільного віку, слід виходити з того, що бути компетентним означає бути здатним мобілізувати у конкретній життєвій ситуації отримані знання і досвід.

Перспективи подальшого наукового пошуку ми пов'язуємо із розширенням уявлень про науковий статус понять «правова компетентність», «громадянська компетентність», «соціальна компетентність» та їх співвідношення.

Література

1. Момотюк Л. Б. Діагностика громадянської активності молодших школярів: практичний аспект / Л. Б. Момотюк // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 8, 2005. – С. 137 - 141.
2. Пономаренко Л. Виховання громадянськості у початкових класах Л. Пономаренко // Початкова школа. – 2001. – №3. – С. 17 - 20.
3. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О. Я. Савченко. – К., 2009. – С. 178.
4. Сухомлинський В. Розмова з молодим директором / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1988. – С. 559.

FORMATION OF JUNIOR SCHOOL CHILDREN'S FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF CIVIL CONSCIOUSNESS: SOME ASPECTS OF THE PROBLEM

Kichuk Y. V.

***Abstract.** The article deals with the formation features of primary school children's fundamental principles of civil consciousness. The significance of pedagogical support in the research is demonstrated. The historical and pedagogical aspects review of the problem of civil consciousness is represented; the concept of «civil consciousness» is defined.*

The researchers analyzed the international experience of civic education and experimentally established that school is a kind of the «great» society model, where the relationship experience required for the entry into the society and self-determination is efficiently formed; and knowledge is the basis for civil consciousness understanding, the responsibility for one's own actions and behavior, a combination of private and public interests, readiness to defend the nationhood of the country.

Primary School is a foundation, where the entire system of students' civic education, love inculcation of their own land, Ukraine, historical memory, spirituality, and national character are based. In this context, the special role to a subject and actional approach is given. It defines the inherency between the subject and action and also includes the individual's appeal to the available internal resources that make the choice of certain activities implementation means possible. The advantages of this approach in civic education of elementary school children are based on dominant subjectivity, which is the individual's ability to change; children's actions and activities can not be «subjectless» and «impersonal.» The competence approach is efficient in this context as well. So, personality's civil consciousness fundamental principles formation requires pedagogical support. Trying to start the process of primary school children's civic competence development, it's necessary to admit that being competent means to be able to activate acquired knowledge and experience in specific situations.